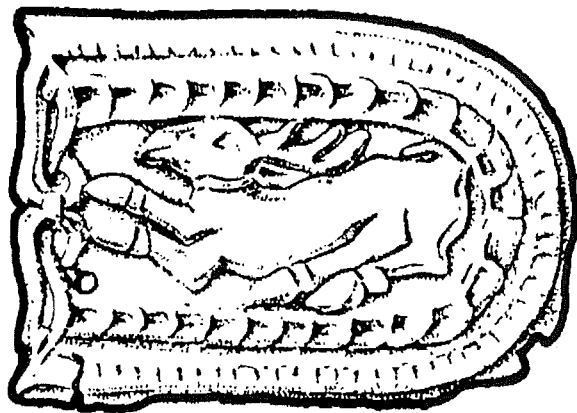

ELEINK

MAGYAR ÓSTÖRTÉNET

— 2014 —

Az egyes szerzők véleménye nem feltétlenül egyezik meg a szerkesztőkével, a felelősség minden vonatkozásban a szerzőket terheli.

Kéziratokat csak elektronikus adathordozókon fogadunk el, a szerkesztés és a közlés jogát fenntartjuk. Jövendő szerzőink figyelmét ismételten felhívjuk arra, hogy mondanivalójukat legfeljebb 12 „Eleink-oldalnyi” – azaz nem A4-es – terjedelemben tudjuk közzéadni, a jegyzetekkel és irodalmi utalásokkal együtt. Hosszabb dolgozatokat nem áll módunkban elfogadni!

Egyesületünk folyóirata jövőbeni megjelenését csak abban az esetben tudjuk biztosítani, amennyiben jelentősen megnövekszik előfizetőink és olvasóink-vásárlóink száma. Anyagi felajánlásokat a kiadási költségekre szívesen fogadunk! Tagjainkat nyomtatékosan kérjük elmaradt tagsági díjaik haladéktalan átutalására.

Számlaszámunk: 64700052-10016673

Adószám: 18695601-1-13

ELEINK – MAGYAR ŐSTÖRTÉNET

Szerkeszti a Magyar Őstörténeti Munkaközösség Egyesület
Főszerkesztő Dr. Surányi Dezső, szerkesztő munkatársa Benkő Mihály
Szerkesztőség: 2131 Göd, Kazinczy F. u. 75.

Tördelte Szondi Bence
Kiadja a Napkút Kiadó
a Magyar Tudomány a Világban Alapítvány támogatásával

ISSN 1588-8487

ISBN 963 210 389 0

Nyomdai kivitelezés:
print.shop.hu Kft.

A címlapon honfoglaló magyar szíjvég-veret rajza,
Zbelovska Goráról (Szlovénia)

TARTALOM

Bevezető helyett (S. D.)	3
MÉRLEG	
SURÁNYI DEZSŐ	
Két periodika (Eleink – Magyar őstörténet, Őstörténeti Füzetek) könyvészeti bemutatása.	5
TANULMÁNYOK	
FÖLDVÁRI SÁNDOR	
Nyugati polgárosodás – keleti romantika: Michaelis, Eichhorn és a göttingeni sémi filológia Kőrösi Csoma tanulmányainak idején . . .	38
SZEMLE	
CZEGLÉDI KATALIN	
Nyelvi kapcsolataink a földrajzi névi kutatások fényében (különös tekintettel a víznevekre)	54
LUDWIG CSIBIROV	
Oszétek és magyarok – Betekintés a történelem mélyébe	69
VITÁK-VÉLEMÉNYEK	
ERDÉLYI ISTVÁN	
A Nagyszentmiklósi kincslelet II. (folytatás).	79
PINTYE MIHÁLY	
A honfoglalás hiteles előzménye	82
HÍREK-ESEMÉNYEK	
DR. DOBOS LÁSZLÓ	
Kelet népe (a vlagyikavkazi kiállítás tablója)	84
Aquincumi zsoldos levele a III. századból (S. D.)	86

CONTENTS

As introduction (D. S.)	3
BALANCE	
DEZSŐ SURÁNYI	
Bibliographical introduction of two journals (Eleink – Magyar őstörténet, Őstörténeti Füzetek).	5
STUDIES	
SÁNDOR FÖLDVÁRI	
Civilian progress in the West – Eastern romantics: Michaelis, Eichhorn and the Semitic philology at the Göttingen university during the study-years of Alexander Kőrösi Csoma	38
REVIEW	
KATALIN CZEGLÉDY	
Our linguistic connections in the light of the study of toponyms (especially hydronyms).	54
CHIBIROV, LUDWIG	
Ossetics and Magyars – A glance into the depths of the Past	69
DISPUTES, OPINIONS	
ISTVÁN ERDÉLYI	
The Nagyszentmiklós treasure II. (continuation).	79
MIHÁLY PINTYE	
Authentic events leading up to the Magyar Land-Conquest	82
NEWS – EVENTS	
LÁSZLÓ DOBOS	
Eastern peoples (The tableau of the Vlagyikavkaz Exhibition)	84
The letter of a mercenary from Aquicum (III. Century A. D.) (D. S)	86

Földvári Sándor

**NYUGATI POLGÁROSODÁS – KELETI ROMANTIKA:
MICHAELIS, EICHORN ÉS A GÖTTINGENI SÉMI
FILOLÓGIA KÖRÖSI CSOMA TANULMÁNYAINAK IDEJÉN¹**

Göttingen szerepét a sémi filológia történetében egyrészt a Pentateuchus-kutatás történetében emlegetik mérföldkő gyanánt – és joggal –, másrészt az arabisztika történetében kissé marginálisan, kevesebb joggal. Ezen az újabb szakirodalom jelentősen túllépett. A göttingeni sémi filológiának a korabeli európai nyelvészet fejlődésében – divatosan úgy mondhatnánk, paradigma-váltásában – is meghatározó szerepe volt.² A paradigmaváltással a magyar szakirodalom is bőven foglalkozott, főként Békés Vera munkáit emeljük itt ki.³ Nála speciálisan a magyar nyelvtudomány története felől válik érdekessé a göttingeni, vagy ezzel rokon terminussal, a humboldti paradigma. Nem teljesen azonos a kettő; világos ez Békés Vera könyvében, ám az ezt joggal méltató recenziói némelyike szimplifikál.⁴ Göttingen paradigmáját elsősorban oktatásszervezési téren tapintathatjuk ki; Humboldt ebből kisarjadó paradigmája viszont kutatás-módszertani, tudományszervezési; s mindkettő természetesen a nyelvészetben is önálló paradigma. Bővebben erről itt nincs terünk szólni, de a már idézett és újabb munkáiban foglalkozik vele Békés, amelyekből kiemeljük éppen a göttingeni

¹ A jelen tanulmány a Magyar Őstörténeti Egyesület 2005 és 2013 folyamán rendezett felolvasó ülésein, valamint az ELTE „Közel és Távolság” Orientalisztikai konferenciáján 2013. januárban elhangzott előadásaim összegzése. Kéziratomat átolvasta Dobos Károly Dániel sémi nyelvész, a PPKE docense, fogadja hálás köszönetem. Ahol hasznosítottam tanácsait, lábjegyzetben jelzem.

² LIFSCHITZ, Avi, *Language and Enlightenment: The Berlin Debates of the Eighteenth Century*, Oxford Univ. Press, 2012, Print ISBN-13: 9780199661664, Published to Oxford Scholarship Online: January 2013 DOI: 10.1093/acprof:oso/9780199661664.001.0001 <http://www.oxford-scholarship.com/view/10.1093/acprof:oso/9780199661664.001.0001/acprof-9780199661664> (kutatva 2013. 01. 22.)

³ BÉKÉS Vera, *A hiányzó paradigma*, Latin betűk, Debrecen, 1997

⁴ Sándor Klára recenziója, in: Magyar Tudomány 44 (1999), 11 (november) 1387–1392. Sajnos arról sem szól az egyébként bő recenzió, hogy Békés Vera több hivatkozása laza, sőt pontatlan, ami helyenként már zavaró: 247. Dümmerth Dezső 1961, FilKözl-beli cikkét csak mint különlenyomatot jelzi, holott annak a klny-nek a sorszámán a FilKözl-ben ismét publikált Dümmerth, másról; folyóiratoknál a magunk részéről a nyomtatott kiadás teljes adatsorát részesítjük előnyben (a webes változattal és a különlenyomatokkal szemben is); illetve 243. és 253. Hymes (ed.), 1974, szerencsésebb lenne külön tételeként kiemelve, hiszen a tanulmányként idézett szerkesztői bevezetést Hymes maga írta, nem ő szerkesztette; kulturált hivatkozási módszer ilyenkor N. N. cím, in Uő (szerk.), *kötet cím*. A kézikönyv jellegű munkánál több ilyen pongyolaság már összegében átlépi közbértékünket.

egyetemnek szentelt konferencia-kötetet.⁵ A paradigma lényege nagyon vázlatosan a holisztikus megközelítés; a nyelv önálló entitásként való megközelítése; a nép, az etnosz gondolkodásmódjának a nyelvvel való szoros összefüggése, kölcsönös determináló voltak; a természettudományok rangja s a nyelvészetben a (romantika korabeli) természetfilozófia szemléletének alkalmazása.⁶

Fontos kiemelnünk, hogy a göttingeni egyetem erős angol hatásra s részben angol pénzből is alakult: a hannoveri választófejedelemség 1692-től 1833-ig perszónálunióban állt a brit koronával; a brit gyarmatosító imperializmus hídfőállása volt a kontinensen, és ez jótékonyan hatott a Georgia-Augusta Egyetem helyzetére s tanrendjére. Bőséges források álltak rendelkezésre a fizikai egészség, sportok, lovaglás kötelező beillesztésére a tanrendbe. Rendkívül magas volt – európai összehasonlításban – a professzorok fizetése; több tárgyat oktattak, széles körű, polihisztorságot megkövetelő tudományos profillal; a diákokkal való viszonyukat a tanszabadság és a közvetlenség jellemezte. Az egyetemi könyvtár nemcsak igen gazdag állományát, hanem a hallgatók felé a korszak legliberálisabb szellemű, könnyen hozzáférhető kölcsönzési rendszerét biztosította. Nem véletlen, hogy Kőrösi Csoma Sándor göttingeni olvasmányaiiban szerepeltek Dante, Petrarca művei, vagy hogy arabista professzorával, Eichhornnal szinte baráti viszonyt alakított ki.⁷ Mindezek nem csupán a nagy magyar zsenit jellemezték, amint a Kőrösi-szakirodalom és a népszerűsítő életrajzok ezt bár helyesen, mégis egyoldalúan kiemelik, hanem, a göttingeni szellemnek voltak általános jellemzői.⁸ Már korábban, a magyar diákok göttingeni tanulmányait átfogóan vizsgáló Dümmerth Dezső kiemelte mind a hannoveri perszónálunióból adódó angol hatást, mind az enciklopédikus göttingeni szellemi életet.⁹ Sajnálatos, hogy a Kőrösi-életrajzok ezt kevésbé hasznosították, és a soknyelvűség, szorgalom, elszánt hivatástudat hangsúlyozásánál maradvány, nem tudatosult, hogy Kőrösi Csoma nemcsak nagy mennyiségű tudást, hanem a polgárosult felvilágosodás kori tudományt is elsajátíthatott, ami már nemcsak

⁵ BÉKÉS Vera, „A göttingai paradigma”, in: GURKA Dezső (szerk.), *Göttingen dimenziói: A göttingeni egyetem szerepe a szaktudományok kialakulásában*, (Konferencia: Szarvas, 2009. 04. 22.) Gondolat, Bp., 2010, 23–40.

⁶ BÉKÉS, *A hiányzó paradigma*, i. m., 50–51.

⁷ BÉKÉS, *Paradigma*, i. m., 50–61.

⁸ Vö. a már idézett konferencia-kötetet: GURKA Dezső (szerk.) *Göttingen dimenziói: A göttingeni egyetem szerepe a szaktudományok kialakulásában*, i. m.

⁹ DÜMMERTH Dezső, „Göttinga és a magyar szellemi élet”, *Filológiai Közöny* (továbbiakban *Fil-Közl*), 7 (1961), 3–4, 351–373. Rendkívül alapos a statisztikai adatokban, a Jénával való összevetésben, a magyar peregrínusok származását, hovatartozását illetően. A szellemi hatás megrajzolásában lép rajta túl Békés.

hősies elszántságból, hanem az újkori globalizáció birodalmi érdekeinek megérdemelten elismert szolgálatából is állt. Sem a holisztikus modern tudomány-szemléletet, sem a polgárosult tudományművelést nem sajátította el maximálisan oly mértékben, ahogyan erre Göttingenben lehetősége nyílt volna, bár ez érdemeiből semmit sem von le.¹⁰

Göttingeni tanulmányairól maga Kőrösi Csoma is meglehetősen szűkszavúan emlékezett meg, legalábbis ahhoz mérten, amit a korabeli Európa filológiájának fellekvára megérdemel. Sajnálatos, hogy életművének másfél százados kutatása is megragadt a külsőségeknél; amíg az ázsiai utazás, majd az ott eltöltött munkás évek leírása kielégítheti a romantikus lelkületű olvasók igényeit – és a szakirodalom ezt igyekezett is kielégíteni a kelleténél bővebben –, addig a göttingeni tartózkodás eredményeiről vajmi keveset sikerült megtudnunk. Szinte nevetséges, hogy a szegényes, takarékos életvitel és az ugyanakkor szorgalmas tanulás ecsetelése jellemzi a göttingeni diákoskodással foglalkozó írásokat is. Bár ez a kép igaz, de megreked az iskolai tanítás által példaképpül nyújtandó jeles nagyságok bemutatásának szintjén. Komolyabb szerzők vállalkoztak ugyan Kőrösi Csoma egyetemi diákoskodásának vizsgálatára, így leírták az egyetemi könyvtárból általa kikölcsönzött könyvek listáját,¹¹ de még az ilyen filológusinak nevezhető vizsgálatok sem léptek túl a nyelvekben jártas, tudásra szomjas diák alakjának anekdotázó megrajzolásán.¹² – Az ELTE korábban rendezett Kőrösi Csoma-konferenciája már állítólag túllépett ezen a szemléleten, főként Jeremiás Éva részéről az indoeurópai nyelvtudomány és Kőrösi tanulmányainak összehasonlításával, a kritikát sem nélkülözve, s megállapítva, hogy a göttingeni tanulmányok jóval nagyobb lehetőséget is adhattak volna Kőrösinek a korabeli nyugat-európai nyelvészetben való elmélyedésre, mint amilyen mértékben

¹⁰ Nem foglalkozott e kérdéssel az ELTE BTK Belső-ázsiai Tanszéke és a Kőrösi Csoma Társaság 2012. április 17-én, Kőrösi Csoma Sándor halálának 170. évfordulója alkalmából rendezett konferenciája sem: <http://www.elte.hu/dynpage6.fcgi?f=elte&p1=m:Fomenu,EntryF1&p3=x:Almenu1&p4=f:5&id=NW-3318> (Kutatva 2013. 11. 10.) Vö. még: <http://www.vallastudomany.net/korosi-csoma-konferencia/> (Kutatva 2014. 11. 10.)

¹¹ A göttingeni magyar diákokra vonatkozó irodalomra FUTAKY István, *A magyar nyelv a Göttingische Gelehrte Anzeigen 18. és 19. századi recenzióinak tükrében = Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből*, szerk. Kiss Jenő–Szűts László, Bp., 1991, 180–184. (A Magyar Nyelvészek V. Nemzetközi Kongresszusának előadásai)

¹² Kőrösi Csoma Sándor életrajzíróinak bibliográfiája is ilyen jelegű szakirodalmat ölel fel: ZÁGONI Jenő: *Kőrösi Csoma Sándor bibliográfiája*, Bukarest, 1984. A göttingeni tanulmányokra nem terjed ki LE CALLOC³H, Bernard, *Kőrösi Csoma Sándorral Nagyenyedtől a Himalájáig*, Budapest, 1996, bár e francia szerző a filológiai műveltebb életrajzírókhoz tartozik; a Premontrei Rend Szent Norbert Gimnáziumának franciatanára volt Gödöllőn, a magyar kultúra iránti lelkesedésből anyanyelvi szinten megtanulta nyelvünket; tudományos munkássága nem lép túl a művelt középiskolai tanár látókörén és célközönségén.

élt a lehetőségeivel.¹³ A jelen dolgozat elsősorban a göttingeni sémi filológia művelőire fókuszál, és arra keres választ, milyen lehetőséget és motivációkat biztosított ez Kőrösi számára; nem foglalkozhatunk itt bővebben azzal, hogy ez megjelent-e később életművében, s milyen mértékben. A véleményünket összegezzük; a további vizsgálatok a Kőrösi-filológia feladatkörébe tartoznak, nem a sémi nyelvészet történetébe.

A kutatás tehát mindmáig a szorgalmas mintadiákat ábrázolja Kőrösi göttingeni tanulmányait leírva, noha sokkal komolyabb kérdés, hogy milyen volt az a nyelvészeti s általában elméleti felkészültség, amelyet Göttingenben elsajátított. Elsősorban, sőt kizárólag arra kellene irányulnia a filológiai kutatásoknak, hogy milyen hatások érték őt a göttingeni egyetemen, illetve hogy ezek a tudományos impulzusok milyen szerepet játszhattak későbbi munkásságában. Tehát az érdekel bennünket, hogy kiket hallgatott, s ezek a tudósok milyen helyet foglaltak el szak-tudományukban a korabeli Európában. Azaz, modern kifejezéssel élve: milyen kutatói paradigmát sajátított el Kőrösi Göttingenben. Minden, ami ezen túlmegy, pontosabban: ami ennek a vizsgálati szintnek alatta marad, az nem tartozik a tudománytörténet mint kutatói diszciplína terrénumára; az ilyesmi az ismeretterjesztő olvasmányok irodalmába vagy a népszerű kalandregény műfajába sorolandó.¹⁴

Arabista mesterét, J. G. Eichhornt (1753–1827) kiemelni, mint aki személyesen támogatta, csakhogy ennél tudományosabb vetületben is felkészítette.¹⁵ Ez igaz, de

¹³ Birtalan Ágnes egy, az ELTE-n elmondott újabb konferencia-előadásához tett hozzászólásában ezt említette, s köszönettel vettem. Az a probléma merül fel, hogy Jeremiás Éva publikációinak mtmt-ben elérhető jegyzékében ilyen munka nincs; amire Birtalan gondolhat, az ELTE korábbi, fentebb hivatkozott (az interneten ellenőrizhető) konferenciáján pedig nem adott elő Jeremiás Éva. – A göttingeni indoeurópai nyelvtudomány a jelen dolgozatnak nem tárgya, tehát nincs terünk és nem is feladatunk, hogy ennek irodalmát itt áttekintsük, csupán jelezzük e kérdéskört.

¹⁴ A korábbi szakirodalomból üdítő kivételként kiemeljük, mint amelyik a göttingeni sémi filológiára is kellő figyelmet fordít: BLASKOVICH Lajos, *Óshaza és Kőrösi Csoma Sándor célja: Kőrösi Csoma Sándor halálának 100. évfordulóján*, Budapest, 1942. Azt azonban sem a megírásának ideje, sem koncepciója nem tette lehetővé Blaskovichnak sem, hogy az általános nyelvészet fejlődésének távlatában, a nyelvtudományi paradigmaváltások sorában próbálja meg a göttingeni sémi nyelvészeket elhelyezni. Mindazonáltal Békés Vera fent idézett munkáiban őt nem említi, holott a nyelvészeti paradigmakutatásaiban illene foglalkoznia vele.

¹⁵ Eichhorn, Johann Gottfried (Dörrenzimmern, 1753. október 16. – Göttingen, 1827. június 27.), orientalista, protestáns teológus, történész. Weikersheimben, édesapja igazgatása alatt álló iskolában nyert alapfokú képzést, majd a Heilbronn gimnáziumában és a göttingeni egyetemen tanult (1770–74), Michaelis tanítványaként. 1774-től a gothai Ohrdurf gimnáziumának igazgatója, 1775-ben habilitál a jénai egyetemen mint az orientálistika, szó szerint a „keleti nyelv” professzora, bár magántanári disszertációjának címe: *A korai arabok pénzügyei (De rei numariae apud Arabas initiis)*, témája pedig MAqin ibn al' Amid krónikájának adatai. Michaelis 1788-ban bekövetkezett halálával elnyeri mesterének professzori székét, amelyet élete végéig betölt (1827), a keleti nyelveken kívül alkotmánytant, európai s arab történelmet és más tárgyakat

kevés. Eddig azt emelte ki az irodalom, hogy Eichhorn a szorgalmas és megszállott magyar diák érdemeire felfigyelt, és támogatta tudásszomját, grandiózus életcélját. Ezt a szemléletet kívánjuk az alábbiakban átformálni. Eichhorn alakjáról szólva természetesen a legtöbb életrajzíró megjegyzi, hogy arab nyelvre tanította Kőrösit, valamint azt is, hogy jelentős pénzüsszeggel segítette az ifjú kollégát annak utazásában. Jóllehet ez igaz, mégsem hihetjük azt, hogy az egyetemi professzorok életműve kimerül a nyelvtanításban, esetleg a hátrányos helyzetű tanítványaik támogatásában. Göttingenben a tizennyolcadik században komoly tudományos élet zajlott; az ottani professzorok elsősorban szakterületük legkiválóbb kutatói voltak; azt kell tehát szemügyre vennünk, hogy J. G. Eichhorn milyen filológiai diszciplínában alkotott maradandót, és ebből milyen következtetések adódhatnak majd a Kőrösi Csoma-kutatás számára. Tehát először néhány szót Kőrösi arabista mesteréről.

Nemcsak az arab, hanem a héber, és általában a sémi őstörténet kutatója volt Eichhorn, akinek egyik legfőbb eredménye, hogy orális hagyományokat rekonstruál írott corpusokban, ezáltal Kőrösi figyelmét is az írott források orális előzményeire, tágabban pedig a felvilágosodás korának racionalista filológiájára hívja fel. Nem érdektelen tehát, hogy a 18/19. sz. fordulójának nyelvészeti s történeti fellendülése, a felvilágosodás korabeli racionalista filológia gyümölcsei, hogyan épültek be a magyar Ázsia-kutató tanulmányaiba, s így hogyan termékenyítette meg az elméleti-módszertani felkészülés a későbbi, távolabbi területen és témákban végzett kutatásait.

Jóllehet az arab nyelvtanulás okán Eichhornt mint arabistát kellene bemutatnunk, a munkássága jóval szélesebb körű, ő a felvilágosodás korabeli európai kultúrtörténet és nyelvészet, sőt a politikai filozófia enciklopédikus műveltségű tudósa.¹⁶ Nemcsak tudója tehát, hanem aktív tudósa is, azaz kutatója: foglalko-

is oktató. SEIDEL, Bodo, „*Aufklärung und Bibelwissenschaft in Jena. Erörterungen an Hand des Werkes zweier Jenenser Theologen. Oder: Warum und wie betreibt man in der Späten Aufklärung historische Bibelkritik*”, in: STRACK Friedrich (Hrsg.), *Evolution des Geistes. Jena um 1800 (Deutscher Idealismus 17)*, Stuttgart, 1994, 443–459.

¹⁶ Főbb munkái: *Geschichte des Ostindischen Handels vor Mohammed*, Gotha, 1775; *Allgemeine Bibliothek der biblischen Literatur*, 10 vols., Leipzig, 1787–1801; *Einleitung in das Alte Testament*, 3 Bde Leipzig, 1780–1783; *Einleitung in das Neue Testament*, Lpzg, 1804–1812; *Einleitung in die apokryphischen Bücher des Alten Testaments*, Göttingen, 1795; *Commentarius in apocalypsin Joannis*, 2 vols., Göttingen, 1791; *Die Hebraischen Propheten*, 3 vols., Göttingen, 1816–1819; *Allgemeine Geschichte der Cultur und Literatur des neuern Europa*, 2 vols., Göt., 1706–1799; *Literärsgeschichte 1*, Göttingen, 1799, 1813², II. uo. 1814; *Geschichte der Literatur von ihrem Anfange bis auf die neuesten Zeiten*, 5 vols., Göttingen, 1805–1812; *Übersicht der Französischen Revolution*, 2 vols., Göt., 1797; *Weltgeschichte*, 5 vols., Göttingen, 1819–1820²; *Geschichte der drei letzten Jahrhunderte*, 6 vols., Hannover, 1817–1818³; *Urgeschichte des erlauchten Hauses der Welten*, Hanover, 1817

zott a Mohamed-kori s a Mohamedet megelőző arabiai kereskedelemmel, ami kardinális kérdés mind az iszlám, mind az afrikanisztika, mind a modern közel-keleti biztonságpolitika történeti megalapozása szempontjából. Mint ismeretes, a szárazföldi Selyemút párhuzama, vetélytársa vagy inkább kiegészítője volt a dél felé húzódó tengeri, majd az Arab-félsziget déli részétől, Arabia Felixtől (Boldog Arábia) kezdve szárazföldre tevődő kereskedelem. Az iszlám hajnalán a tönjénútról beszélhetünk, amely az Indiai-óceánt és a Földközi-tenger térségét szárazföldön át összekötötte. Ennek aktív művelője volt Mohamed próféta, még mielőtt a vallásalapításba fogott, azaz elbeszélése szerint Gáriel angyal meglátogatta s Isten szócsövénévé tette. Felesége, Khadidzsa pontosan a kereskedelmi ügyessége miatt választotta férjül az ifjú Mohamedet. Később azonban a kereskedelem, és ennek folyamányaként az első globalizáció sokkalta nagyobb volumenű volt. Az iszlám Európa délnyugati végétől, a Pireneusi-félszigettől egészen az indonéz szigetvilágig összekötötte a lakott világot, és a kereskedők nyitottságával nemcsak a gazdasági termékeket, hanem a kulturális javakat is közvetítette. Mint Goldschmidt és az általa idézett irodalom kiemeli, már az iszlám előtt jótékonyan hatott, hogy a Római Birodalom a késő ókorban kemény adókkal sújtotta Szíriát és Egyiptomot, ami a kereskedelem áthelyeződését eredményezte a birodalmon kívüli arabok felé. Dél-Arábia virágzó civilizációja versenytársa volt a perzsák és a rómaiak egymással vetélkedő birodalmainak. Majd a bizánci–szászánida háborúskodás növelte meg az arabiai kereskedelmi utak értékét. Az iszlám rohamos térhódításával és politikai hódításával a helyzet gyökeresen változott a muszlim kereskedelem javára. Párhuzamosan az iszlám világ politikai feldarabolódásával, ismét Európa veszi kezébe a kereskedelmet: az egyiptomi mamelukok mohósága volt a kiváltó oka, hogy a portugálok Afrika körülhajózásával igyekeztek az India-óceánra s a Távol-Keletre jutni. Véglegesen ekkor ért véget az iszlám gazdasági globalizáció.¹⁷

Tehát a reneszánsztól kezdve már a portugálok jeleskedtek az Arab-tengeren, a kelet-afrikai partok és India között, illetve a Távol-Keleten is jelentős kulcspozíciókat szereztek. A felvilágosodás korában éppen a portugál gyarmati kereskedelem lehanyaglása s a vetélytársak éhes türelmetlensége teszi aktuálissá, hogy Eichhorn a *Geschichte des Ostindischen Handels...* c. munkájával olyan kérdéseket kutat, amelyekkel a történész a saját korának polgári világát és aktuális érdekeit (is) szolgálja (jó értelemben). Párhuzamosan írván még a francia forradalomról, a világirodalomról és a világtörténelemről is, a korabeli egyetemi oktatást szolgáló kézikönyveket. – Kőrösi Csoma tehát a kelet-európai

¹⁷ GOLDSCHMIDT, Arthur, *A Közel-Kelet rövid története*, Maecenas, Bp., 1997, 30–37., 139. skk.

Erdélyből kikerülve, nemcsak az tanulhatta (volna) Göttingenben, hogy milyen keleti népekről adnak hírt az arab szerzők, hanem azt is, hogy az India felé vezető kutatások nagyon fontosak a nyugat-európai nagyhatalmak szempontjából. Ezt árnyalhatja, hogy a német birodalmi érdekek ekkor még nem vezettek a globalizált világ feletti gyarmati igényekhez, a részfejedelemségek korában. Kivételt képez éppen Göttingen, a Hannoveri Választófejedelemség brit fennhatósága,¹⁸ s a bevezetőben említett polgárosult egyetemszervezése miatt. Megjegyzendő, hogy a polgári fejlődés a protestáns német területeken sem maradt el sokban a felvilágosodás korától; a katolikus mediterrán országokhoz képest feltétlen előbbre járt. Ezt a pragmatikus protestáns polgári attitűdöt előzte meg, amennyire lehetett, Göttingen, az említett adottságai folytán.

Ez a széles látókörű, már újkori modern polgári szemlélet viszont idegen volt és maradt a romantikusan magyar nemzeti elkötelezettségű kelet-kutatók számára.¹⁹ Talán éppen ebben állt Vámbéry nyugati elismertségének a titka: noha magyar őstörténeti vonatkozásban az elvártnál kevesebbet és elhibázott módon alkotott, a modern nyugat-európai tudományt és a politikai életet jobban érdeklő hely- és nyelvismerete, s a kutatót népek történelmének aktuális kérdésekhez kapcsolása tehette Vámbéryt Nagy-Britannia kormányának tanácsosává.²⁰ (A magunk részéről az első, valóban európeér kelet-kutatónak Stein Aurélt tekintjük. Ez nem von le semmit a többiek „érdemeiből”, amennyiben az érdemeket a tudományos eredmények, és nem a motiváció s a szemlélet alapján értékeljük. Utóbbiak viszont a kutatás fontos tárgyai lehetnek, ami tudománytörténeti s egyéb szempontból is módosítja szemléletünket.)

Tehát nem csupán a szegény, de szorgalmas magyar diák erkölcsi nagyságán esett meg Eichhorn szíve, mikor a saját pénzéből adott útra való aranyakat Kőrösi Csomának, hanem a nyugat-európai polgári tudomány és gazdaság érdekeit is okosan szolgálta. Nézzük meg az arcképét, ezt a felvilágosodás korabeli realista rézmetszetet: okos, intelligens, a társasági életben is bizonyára jól mozgó,

¹⁸ I. György hannoveri választófejedeleme (élt 1660–1727, uralk. 1698–) a brit trónra lépett 1714-ben, és ettől kezdve perszonálunióban állt a hannoveri német fejedelemség a brit birodalommal. Ennek jótékony hatásait véleményem szerint a polgári fejlődés elősegítette, mivel az uralkodók pusztá személyes politikájá (bár éppen az abszolutizmus idejében járunk) már ekkor kevés, hogy a társadalom gazdasági potenciálját figyelmen kívül hagyjuk mint éppen az abszolutista uralkodók támaszát. Nagy-Britanniában a Hannoveri-ház első gyenge uralkodója gyakorlatilag átengedte a tényleges kormányzást a kereskedők érdekeit érvényesítő whig-pártnak; inkább a német választófejedelemség ügyeivel törődött.

¹⁹ Németh Gyula, *Kőrösi Csoma Sándor célja*, Budapest, 1935, Uő., *Kőrösi Csoma Sándor lelki alkata és fejlődése*, Kolozsvár, 1943

²⁰ Mind életét, mind műveit öf. Hazai György, *Vámbéry Ármin emlékezete*, Bp., 1986 (Keleti értekezések, 2.)

diplomatának is kiválóan alkalmas, értelmes és energikus úriember. Átlagon felül intelligens, logikus, egészségesen egocentrikus, érdekeit racionálisan érvényesítő, de főként és elsősorban a Szellem embere. Bátran kimondhatjuk, a megszállott, romantikus tudós alakját a kelet-európai búzamezőkön fantáziált mesékben alkották meg, ahová sohasem fűjtak el a polgárosodás legkisebb szelei sem. – Eichhorn a korabeli társadalmi folyamatokra, jelesen a francia forradalomra is reagált, ugyanakkor elsősorban biblikus tudományokban jeleskedett, azaz nem arabista, hanem hebraista címkét kellene ráragasztanunk; ám az ő személyében akkor e kettő nem okozott olyan ambivalenciát, mint amely anakronisztikus prekonceptiókkal feltételezhető lenne. Biblikus munkásságára még visszatérünk; ugyanis a sémi őstörténetben nála mélyebben majd csak egy évszázad múlva Goldziher Ignác fog elmélyedni, a sémi ősmítosz mára megdőlt, ám a saját idejében korszakalkotó modelljével. Eichhorn az orális hagyományok írásos kodifikálásának a folyamatait vizsgálva fektette le a Pentateuchus-kutatás alapjait – azaz a Tóra, Mózes öt könyvének vizsgálatát pozitív tudománnyá tette. Nézzük meg előbb a felvilágosodás korabeli racionalista filológiai jellemzőit, azután a biblikus tudományok teológiától való függetlenedését, és azután térjünk Eichhornhoz vissza.

A felvilágosodás gyümölcse mind a történettudomány, mind a nyelvtudomány terén az önmagában vett kutatás, amely a tények vizsgálatára kíván alapozni. Ez a történettudomány területén például a levéltári források, azaz az oklevelek gyűjtésében és kritikai vizsgálatában jelentkezett. Noha gyerekcipőben járt még az oklevél, de, amint Niederhauser Emil felhívja figyelmünket a kelet-európai történetírás történetéről írt monográfiájában, a különböző külső szempontok helyett – mint uralkodói érdekek vagy egyes társadalmi-politikai rétegek igényei, majd a nemzeti azonosság tudat igazolása – már a belső szempontok, a források összegyűjtése és a belőlük levonható következtetések érdekelték a felvilágosodás korabeli történetírást. Jóllehet a nemzeti gondolkodás erre megtermékenyítően hatott, ám éppen az ettől való függetlenedés, a forráskutatás felvilágosodás kori születése volt a modern történettudomány kezdete – szögezi le Niederhauser.²¹ Hozzátehetjük, hogy ahol a nemzeti szempontok nem kerülhettek ily mértékben előtérbe, így a klasszikus nyelvek esetében – ideszámítván a hébert is –, látszólag még könnyebb volt a helyzet. Nem feledhetjük azonban el, hogy a héber sokáig a szent szöveg merev tisztelete miatt kevésbé volt kutatható. A nyelvészet és a történeti kutatás összekapcsolódása éppen a tizennyolcadik századi filológia gyümölcse.

²¹ NIEDERHAUSER Emil, *A történetírás története Kelet-Európában*, Bp., 1995, vö. Kosáry Domokos, *A felvilágosodás Európában és Magyarországon*, Bp., 1987

Ennek az autonóm filológiának a Bibliára való alkalmazását köthetjük Michaelis nevéhez, a korábbi szent írások tanulmányozását felváltotta a szövegeknek mint a pozitív tudomány tárgyainak a kutatása. Göttingenben Eichhorn mestere s katedróján elődje volt, terjedelmes nekrológot írt róla utóda-tanítványa, amelyet angolra is lefordítottak mint sémi filológiai munkát.²² – Teljességgel alaptalan, hogy az arab nála még a hittérítés eszközének számított volna, minthogy sokáig az arab mint a hittérítés eszköze szerepelt az európai egyetemek tanrendjében; habár tényleges térítésre nem került sor, és az arabista professzorok valójában komoly kutatók voltak, meglehetősen magas – a görög, pláne a latin nyelv professzorainál jóval jelentősebb – javadalmazással.²³ Ennek a felfogásnak az egyoldalúságára Maróth Miklós is felhívta a figyelmet idézett előadásaiban; aminek az árnyalásához tegyünk egy további beszédes példát. A keresztény középkor politikai hatalmainak csúcsán álló pápák sorából kiemeljük III. Sándor pápa levelét II. Kilij Arslanhoz 1179-ből. Iconium (Konya) szultánja volt II. Kilij Arslan (1156–1192), akihez III. Sándor pápa nevében és parancsára Blois-i Peter fogalmazott levelet. II. Kilij Arslán és fia, I. Kajkhusraw diplomáciai célból álltak levelezésben a pápai udvarral. Függetlenül attól, hogy a Bizánccal való viszonya javult vagy éppen romlott, a szultán semmi kivetnivalót sem látott abban, ha „*Latin térítők érkeztek, hogy versenyezzenek a bizánci klérussal és befolyásukat növeljék a görög ügyekben*” – állapítja meg a szakirodalom.²⁴ Tehát ha korlátozottan is, de volt alkalom a térítésnek nevezett politikai-diplomáciai befolyásnövelésre. De térjünk vissza tizennyolcadik századi göttingeni világunkba.²⁵

²² EICHORN, Johann Gottfried, *An Account of the Life and Writings of John David Michaelis*, transl. Patton, Edinburgh, 1835

²³ Scaliger kapcsán utal a tényleges megbecsülésre, s általában a misszionálási közhely szükös és téves voltára MARÓTH Miklós, *Fordulópontok az arabisztika történetében*, Kézirat (A Pázmány Péter Katolikus Egyetemen hallgatói számára felolvasott előadások gépelt anyaga. Csáky Éva tanárnőnek itt köszönöm a hozzáférést.)

²⁴ „Latin propagandists came to compete with the Byzantine clergy for influence over their Greek subjects.” CAHEN, C., *Pre-Ottoman Turkey: A General Survey of the Material and Spiritual Culture and History c. 1071–1330*, Sidgwick & Jackson, London, 1968, idézett hely 214. Bővebben sajtó alatti kéziratunkban: Földvári Sándor, „Az ábrahámizmus középkori előképe VII. Gergely pápánál” = felolvasó ülés Székely György professzor születésnapjára, ELTE BTK Középkori Egyetemes Történeti Tsz. – Magyar Östörténeti Munkaközösség Egyesület, 2013. február 22. ELTE BTK 252. I. Tóth Zoltán terem; az előadások megjelenés alatt: *Eleink*, 2013. évf.

²⁵ Bővebben az arabisztika történetét elemzően ismerteti, főként korszakunkra nézve BOBZIN, Hartmut, „Geschichte der Arabischen philologie in Europa bis zum ausgang des achtzehnten jahrhunderts”, in: WOLFDIETRICH Fischer (Hrsg.) *Grundriß der Arabischen Philologie, Band III: Supplement*, Dr. Ludwig Reichert Verlag, Weisbaden, 1992, 155–187. Dobos Károly Dániel egyetemi adjunktusnak (PPKE), dolgozatom lelkiismeretes lektorának köszönöm, hogy erre, s más arabisztikai munkákra felhívta figyelmemet. Későbbi tanulmányban erre még bővebben visszatérek.

Éppen Eichhorn idősebb kollégája és mestere, Johann David Michaelis (1717–1791) göttingeni egyetemi tanár volt az, akiről azt állapítja meg a szakirodalom, hogy a poszt-teológiai bibliakutatás megalapozója. A keresztény és a zsidó Írás-fogalom helyébe lép az „akadémikus biblia”, ahogyan fogalmaz Michael Legaspi a témának szentelt legfrissebb, 2010-ben kiadott monográfiájában, *Az Írás halála s a biblikus tudományok hajnala* c. könyvében.²⁶ A klasszika-filológia, tehát a pogány görög-latin világ és ennek nyelvei tanulmányozása talaján formálódott a módszer, a bibliához mint olyan szöveghez fordultak, amelyet kritikai eszközökkel lehet és kell elemezni. Ennek a fordulatnak a központi alakja Michaelis volt. Aligha fogadható el, hogy az arabra csak mint a szent tudományok segédeszközére tekintett volna, hiszen ő maga volt az, aki szent tudományok helyett akadémikus tudományokat formált a sémi szövegek tanulmányozásából. De túlzásba sem eshetünk: Michaelis egyik dolgozatában a maszoréta punktuáció ősiségét és isteni eredetét védte²⁷ – viszont ez az „emmens” vallásossága nem akadályozta, hogy a göttingeni-humboldtianus nyelvészeti paradigmának emblematikus alakja legyen, sőt. Véleményem szerint ennek az isteni eredetnek a kérdését is a megfelelő kontextusban láthatjuk: Michaelis doktori disszertációja volt a *Bevezetés az újszövetségi szentírásba* (*Einleitung in die goettlichen Schriften des Neuen Bundes*, 1750; átdolgozva oktatási kézikönyvvé 1787–1784), majd professzorként kiadott munkája: *Bevezetés az ószövetségi szentírásba* (*Einleitung in die Schriften des Alten Bundes*, 1787) egyrészt az ifjú doktorandusz, másrészt a felelős egyetemi tanár kötelezettségeit kellett hogy tiszteletben tartsák. Amint ezt Dilthey²⁸ nyomán Kelemen és Békés is kiemelik, Michaelis a szent szövegekhez először nyúlt a klasszika-filológia módszereivel, ezért ennél modernebb szekuláris szemléletet elvárunk lehetetlen volna. Nem

²⁶ Legaspi, Michael, *The Death of Scripture and the Rise of Biblical Studies*, Oxford Univ. Press, 2010. Print publication, 2010 Print ISBN-13: 9780195394351 Published to Oxford Scholarship Online: May 2010 DOI:10.1093/acprof:oso/9780195394351.001.0001 (kutatva 2013. 01. 15.)

²⁷ Dobos Károly Dánielnek, dolgozatom lektorának köszönöm szíves közlése.

²⁸ DILTHEY, Wilhelm, *A történelmi világ felépítése a szellemtudományokban*. Gondolat, Budapest, 2004, 485. (eredeti tanulmány:1900-ban „A hermeneutika keletkezése”); KELEMEN János, *Nyelv és történetiség a klasszikus német filozófiában*, Akadémiai, Bp., 1990, 99. skk.; BÉKÉS, *Paradigma*, i.m., 1997, 65. sk.

is ez a feladat, hanem, hogy észrevegyük: a szentnek tekintett szövegeket már képes és meri profán, „pogány” görög és latin filológián kiforrott módszerekkel elemezni. Merész és döntő lépés volt, és valamikor valakinek ezt a lépést is meg kellett tennie. Teológus is volt egyébként; protestáns dogmatikai műveiben a Szentháromságot hitte, benne Isten oszthatatlan egységét, illetve dogmatikai műveiben a teremtett erkölcsi elveknek a dogmák általi meghatározását vallotta. Nem zavartatta magát, amikor filológiai érvekkel az evangéliumok és egyéb iratok közt különbséget tett ihletettség és nem ihletettség vonatkozásában; a Lutherrel indult fokozati rangsorolás a bibliai szövegekben itt ért a tetőpontra. Teológustól ennél világiasabb szemléletet elvárni lehetetlen. (Ezzel szemben a katolikus teológia még a II. Vatikáni Zsinatig, és ennek vitáiban is, ellentmondást nem tűrően vallotta, hogy a szent iratok egyenlően sugalmazottak, s az ószövet-ségi könyvekkel kapcsolatban pedig Mózes az egyetlen és valódi szerző.)

Sokkal fontosabb kiemelnünk egyrészt hogy Michaelis a modern hermeneutika előfutára; másrészt hogy a göttingeni-humboldti paradigmában meghatározó volt a szerepe a nyelvről alkotott koncepció kialakításában. A berlini akadémia pályázatot hirdetett 1759-ben ezzel a témával: „Milyen hatást gyakorolnak a nyelvekre a népek gondolkodásmódjai, és a nyelvek a gondolkodásmódokra?” (A pályatémát franciául írták ki: „Quelle est l’influence réciproque des opinions de peuple sur le langage et du langage sur les opinions?”)²⁹ A pályadíjat Michaelis műve nyerte el, a pályázati kiírással azonos címen. Szemléletét követte a két Schlegel és Wilhelm Humboldt. Michaelis nem foglalkozott a nyelv eredetével, bár utalt rá, hogy ezt a kérdést is fel kell vetni. Számára lényeges, hogy a nyelv – amelyet isteni eredetűnek tételez még itt, bár ez inkább gesztus a részéről – önálló szellemi entitás, amely meghatározza a nyelvet hordozók gondolkodását, és persze viszont. Számunkra fontosabb ez a „viszont”, az adott korban azonban a nyelv hatása volt legalább ennyire fontos. Úttörő Michaelis abban is, hogy az individuum helyett, illetve attól függetlenül, a nyelv és gondolkodás viszonyát a közösségen vizsgálja. Bővebben itt nincs terünk róla beszélni; hatása végig a romantika nyelvszemléletén át óriási.

Michaelisnek volt a tanítványa és professzori kollégája Johann Gottfried Eichhorn, a tanszéken utóda, s ami fontosabb: a kutatásokban folytatója.³⁰ Amiben

²⁹ AARSLEF, Hans, „The tradition of Condillac: The problem of the origin of language in the eighteenth century and the debate in the Berlin Academy before Herder”, in: HYMES, Dell (ed.), *Studies in the History of Linguistics: Traditions and Paradigms*, Indiana Univ. Press, Bloomington–London, 1974, 157–189., Michaelisre: 133–134. Sajnos, a száraz eseménysornál marad, elemzés nélkül, ezért nem értjük, hogy Békés miért csupán őt idézi. Magunk erre máshol visszatérünk.

³⁰ Füek, J., „Die arabischen Studien in Europa vom 12. bis in den Anfang des 19. Jahrhunderts”, in Hartmann, R. and Scheel, H. (eds.), *Beiträge zur Arabistik, Semitistik und Islamwissenschaft*,

Eichhorn továbblépett, az, hogy a héber filológia területén bátran nyúlt a szövegek kritikai vizsgálatához, és a két fő szövegváltozaton kívül kisebb őstörténeti szöveg hagyományokat is feltételezett a mózesinek tulajdonított anyagban. Volt ezzel kapcsolatban Eichhornnak egy figyelemre méltó újítása: éspedig a sémi őstörténet kutatása. – A különböző szövegrétegek elkülönítését megkísérelte már előtte Jean Astruc párizsi orvos, akihez azonban Eichhornt semmi kapcsolat sem fűzte. Róla néhány szót.

Jean Astruc párizsi orvos nevét szokás úgy emlegetni, mint aki az ószövetségi könyveket kizárólag a szöveg alapján vizsgálva, két különböző réteget különített el a Pentateuchusban, megvetve ezzel az elfogulatlan Pentateuchus-kutatás alapjait. Kevesen tudják, hogy Eichhorn hasonló eredményre jutott, noha függetlenül Astruc munkásságától. Túl ezen, Eichhorn számára már elsősorban filológiai kérdés volt a Pentateuchus különböző forrásainak elkülönítése, melynek célja egyértelműen a héberek őstörténetének vizsgálata, mindennemű hitbéli, felekezeti járulékos célkitűzések nélkül. Miben is állt az Astruc–Eichhorn-féle újítás? A francia királyi orvos, elegendő idővel és független étellel bírván, a Pentateuchus verseinek csoportosításakor két fő különböző szövegváltozatot különített el. Hipotézise a Jahve (JHWH, alapunktálva Adonáj magánhangzóival) és az Elóhim istennevek előfordulása alapján a jahvista és elohista forrás megkülönböztetésének őse lett. Eichhorn ezt finomította és további forrásokat, azaz az ótestamentumi szöveg egybeszerkesztésekor felhasznált régebbi történeti szöveg hagyományokat tételezett fel. Ma már legalább négy alapvető szövegréteget (jahvista, elohista, deuteronomikus történeti mű, papi írás) szokás elkülöníteni, Wellhausen tizenkilencedik századi munkássága alapján. Még a Pentateuchus-kutatás huszadik század közepén lezajlott forradalma is alapvetően abban változtatott ezen, hogy a jahvistát nem a legrégebb, hanem a legfiatalabb szöveg hagyománynak tekinti; mindez a mi szempontunkból nem változtat a lényegen.³¹

Amíg Astruc orvos volt, Eichhorn filológus. Annak az új módszernek az uralomra jutása, mely szerint a szövegeket is úgy kell tekintenünk, *mint a természettudományos vizsgálatok tárgyát, a felvilágosodás korának érdeme*. Amikor tehát a hugenotta konvertita J. Astruc nemcsak az orvosi vizsgálatokra, hanem

---

Leipzig, 1944, pp. 189, 191, 203, 206. – <http://books.openedition.org/ifpo/195#fn6> (kutatva 2013. 01. 12.) Fück megírta ennek továbbfejlesztett változatát: Fück, Johann, *Die arabischen Studien in Europa bis in den Anfang des 20. Jahrhunderts*, Harrasowitz, Leipzig, 1955. Dobos Károly Dánielnek, dolgozatom lektorának köszönöm, hogy figyelmemet erre felhívta.

³¹ ASTRUC, Jean: *Conjectures sur les mémoires originaux dont il paraît que Moïse s'est servi pour composer le récit de Genèse*, Paris, 1953

a szövegekre, *horribile dictu*, az ószövetségi szövegekre alkalmazza korának új szemléletét, vitathatatlan érdemeket szerez. Ám Eichhorn tőle teljesen függetlenül és más kiindulásból jut el ide.³² J. Astruc még apologetikus, az ő célja bebizonyítani, hogy Mózes a szövegek szerzője, legalábbis a szerkesztője. Neki ezzel még alapvetően vallási céljai vannak. Eichhorn alapvetően filológus, az ő célja megismerni a héber őstörténetet. Jóllehet még elismeri Mózes redaktori szerepét, minthogy szerinte ilyen szerkesztői munka egyértelműen egyetlen ember munkája, már ez nála hasonló a görög filológia homéroszi kérdéséhez: magának a szövegnek a keletkezése a kérdés, nem pedig annak igazolása, hogy ez valóban sugalmazott szöveg, és ha igen, akkor valóban Mózesnek sugalmazta az Úr. Mindez természetesen a filológia részéről nincs kizárva, de bizonyítva sem: a hitbeli kérdések alapvetően kikerültek a filológia területéről, s helyükbe a szöveg mint olyan önmagában vett sorsa, születése, származása került, valamint a szöveg vizsgálatából levonható történettudományi következtetések. Vizsgálta például a dubletteket: kétféle teremtéstörténet (1 Móz 1,1–2, 4a, valamint 2,4b–25), két elbeszélés az Ábrahámmal kötött szövetségről (1 Móz 15 és 17), két elbeszélés Hágár elűzetéséről (1 Móz 16 és 21) és más helyek. Ezek és más érvek alapján – tehát már nemcsak Isten megnevezései, hanem szövegvizsgálati összehasonlítások eredményeként – különíti el a két fő hagyományt, és tételez fel további, a szerkesztés korában még jól ismert őstörténeti szövegeket; ezek persze lehetnek alapvetően szájhagyomány útján élő anyagok, sőt bizonyosan azok voltak.³³

Tehát Eichhorn – mint azt H. J. Kraus, a kérdés alapvető monográfusa megerősíti – sohasem olvasta Astruc munkáját, így a racionalista filológiai módszer alkalmazásával elért eredményei annál nagyobbak.³⁴ Sajnos, a neves magyarországi Ótestamentum-kutató, Rózsa Huba katolikus teológus egyre több kiadásban vaskosodó kézikönyvében leszögezi, hogy Eichhorn kifejezetten Astruc munkásságára épít.³⁵ Ez nemcsak hamis; hiszen akinek a munkáját nem olvastuk, arra nehezen építhetünk – legalábbis a felvilágosodás korának racionalista tudományában ilyen nem tett komoly kutató –, hanem elvitatja Eichhorn több évtizeden át különböző munkáiban publikált és mindig továbbfejlesztett

³² SIEMENS, Martin, „Hat J. G. Eichhorn die Conjectures von J. J. Astruc gekannt als er 1779 seine Abhandlung über «Mosis Nachrichten von der Noachischen Flut» veröffentlichte?” = *Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft*, 28 (1908), 3, 221. skk. <http://www.degruyter.com/view/j/zatw.1908.28.issue-3/zatw.1908.28.3.221/zatw.1908.28.3.221.xml> (kutatva 2013. 01. 12)

³³ FÜCK, op. cit, 189, 191, 203, 206.

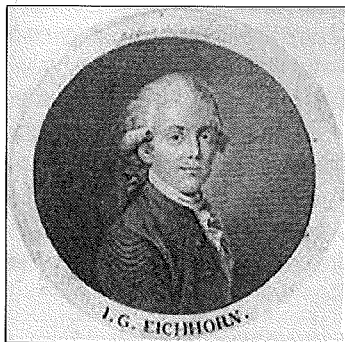
³⁴ KRAUS, H. J., *Geschichte der historisch-kritischen Erforschung des Alten Testaments*, Neukirchen, 1982³

³⁵ RÓZSA Huba, *Az Ószövetség keletkezése*, Bp., 1999

filológusi eredményeit, amikor őt egy orvos-apológéta epigonjaként tünteti fel. Megemlítjük, hogy már magyar fordításban is elérhető de Pury és Römer alapvető összefoglalása, amely bár messze nem olyan grandiózus, mint Rózsa Huba munkája, ám ebben a tekintetben (is) pontosabb.³⁶ A magunk részéről Eichhorn bibliakritikai munkásságát elsősorban Cees Houtman munkájának alapján foglaljuk össze, aki a Pentateuchus-kutatás történetének ez ideig legalapvetőbb kézikönyvét adta ki Hollandiában. Eichhorn nem csupán a Pentateuchus-kutatás történetéből ismert – szögezi le Houtman –, így Astrucnál összehasonlíthatatlanul nagyobb hírnévre tett szert.³⁷ Számunkra a legfontosabb, hogy a héber őstörténet érdekelte, s amikor feltesz további kisebb szöveghagyományokat a két nagy ótestamentumi réteg mellett, akkor a korabeli filológiát és a nyelvtudományt úttörő módon kapcsolja össze; s ebben látjuk a legfontosabb kapcsolódási pontot közte és Kőrösi Csoma között. Sajnos, a jelen előadás keretei közt nincs időnk és terünk bővebben kitérni Eichhorn ótestamentumi kutatásaira és héber őstörténeti koncepciójára.

A héber őstörténet mint mitológia jelenik meg nála, s a romantikus paradigmával egyezően azt hirdette, hogy a mitológia a primitív népek vizsgálatát segíti elő. (Bizonyos tekintetben ez nem is volt olyan téves.) Ezért az első fontos impulzus, amit a tanítványainak adhatott, az *orális hagyományok* fontosságának és kutatásának a tisztelete.

Tehát Eichhorn egyik jelentős lépése, hogy ő már az önálló filológiát, a par excellence filológiát művelte, akár mint hebraista, akár mint arab nyelvtudós is. Professzori kinevezése azonban nem az arab, hanem a héber nyelv és az ószövegségi tudományok művelésére predestinálta. Eichhorn filológusi szemlélete mind a nyelvtudomány, mind az őstörténet vonatkozásában fontos formálója Kőrösi gondolkodásának. Az az életrajzi momentum tehát, hogy Eichhorn hívta fel Kőrösi figyelmét az arab történetírókra, valamint a geográfusokra, sokkal többet jelent, mint hogy a magyar őstörténet iránt meg szállott székelynek érdekes adatokat ajánlott

³⁶ PURRY, Alfred de – RÖMER, Thomas, *A Pentateuchus-kutatás rövid története*, Bp., 1994

³⁷ „Johann Gottfried Eichhorn erreicht schließlich doch noch eine große Bekanntheit, so daß sehr Name nicht mehr aus der Geschichte der Pentateuchforschung wegzudenken ist.” Houtmann, Cees: *Der Pentateuch. Die Geschichte seiner Erforschung ueben einer Auswertung*, Kampen, 1994, idézett hely: 74.

volna, mivel az arab történeti s földrajzi szövegek az első valódi globalizáció korában születtek, és felölelték a közép- és távol-keleti népek szokásait, kultúráját és néprajzát is.

Az iszlám térhódítása Gibraltártól az indonéz szigetekig létrehozta világtörténelmünk első globalizációját. A kereskedelem a Mediterrán medencétől a Selyemúton át Belső-Ázsiáig és az Indiai-óceánon át Borneó szigetéig egyetlen hatalmas világgazdasági rendszert alkotott. Ebben a keleti fűszerek és a nyugati kézműves termékek mellett *a kultúrák és eszmék békés cseréjére is állandóan sor került*. Az *Ezeregyéjszaka*ból ismert Szindbád álomvilágbeli utazásainak elbeszélései mindig azzal kezdődnek, hogy „pénzzé tettem a vagyonomat, árukat vásároltam, és hajókra rakattam Bászra városában, mert égett bennem a kalandvágy” – vagyis a más népek és kultúrák megismerésének egészséges emberi vágya. Sőt, a kutatás kimutatta, hogy a legtöbb Szindbád-történetnek van valószínűsége, meghatározhatók olyan létező földrajzi területek és népek, amelyeknek a meseszerű kinagyítása jelenik meg az *Ezeregyéjszaka*ba beszerkesztődött kereskedelmi elbeszélésekben. (Az *Ezeregyéjszaka* hosszú fejlődés eredménye, s a mai napig sincsen teljesen egységes formája, hosszú századokon át alakult az orális és írásos hagyományozásban, különböző kéziratos gyűjtemények formájában.) Ahhoz hasonló a helyzet, mint amikor az ismert ógörög eposz, az *Odüsszeia* fantasztikus kalandjait próbálják – sikerrel – a Földközi- s ezen belül az Adriai-tengeren lokalizálni.³⁸

A hajózó népek és főleg a kereskedők az idegen kultúrákra nyitottabbak, a más nyelvűek és más vallásúakkal szemben toleránsak, sőt érdeklődők. Ennek volt köszönhető, hogy az arab és a zsidó orvostudomány hatott a dél-franciaországi sebészekre s orvosokra, mivel a földközi-tengeri kikötők és a rajtuk átmenő kereskedelem kedveztek a más kultúrák, így az iszlám megismerésének is. A szárazföldi fővárosok elzártabbak és intoleránsabbak voltak. Montpellier franciaországi egyetemén – amely a középkorban még Provance-nak számított, azóta mesterségesen kihalni kényszerült nyelvvel és elnyomott kultúrájával –, az orvostudomány elismertebben magasabb szinten állt, mint a párizsi, már akkor elhíresült Sorbonne egyetemen.³⁹

³⁸ Ennek a kérdésnek a főbb szakirodalmát áttekintettük egy korábbi munkánk jegyzeteiben: FÖLDVÁRI SÁNDOR, „Arab földrajzírók – a görög periegesziszek hatása”, in: HASZAN HASZANOV (szerk.), *Magyarország és Azerbajdzsán: a kultúrák párbeszéde. IV. Nemzetközi Tudományos Konferencia (előadások, cikkek és rezümék). 2009. november 17–19. 2. kötet, Azerbajdzsán Köztársaság Budapesti Nagykövetsége – MTA Néprajzi Kutató Intézete, Bp., 2010, 182–190.*

³⁹ ANDRETTA, E.: *Montpellier university of medicine and its influence (XIIIth–XVth centuries). International conference proceedings of Montpellier (Paul-Valéry-Montpellier University III) 17–19 May 2001*, in: *Nuncius-Journal Of The History Of Science*; 23. 2008. 1. 132–134.

Ezt a globalizációt is kutatta Göttingenben az arabista Eichhorn, akkor, amikor a német tudományosság éppen egy új, az európai gazdaságtörténetben valódi globalizáció előtt állt, amelyben a német birodalmi érdekeket a lemaradás, illetve lépéshátrány fenyegette.

Kőrösi Csoma tehát a kelet-európai Erdélyből kikerülve, megtanulhatta (volna) Göttingenben, hogy milyen keleti népekről adnak hírt az arab szerzők, valamint azt is, hogy az India felé vezető kutatások nagyon fontosak a nyugat-európai nagyhatalmak szempontjából. Bizonyára nem csupán a szegény, de szorgalmas magyar diák erkölcsi nagyságán esett meg Eichhorn szíve, mikor a saját pénzből adott útra való aranyakat Kőrösi Csomának, hanem a nyugat-európai polgári tudomány és gazdaság érdekeit is okosan szolgálta. Ez a – nekünk már természetes – nézőpont volt a hebraista és arabista Eichhorn legfontosabb ajándéka Kőrösi Csoma Sándornak. Amikor tehát a tibeti kéziratokkal foglalkozik, olyan filológiai felkészültséggel teszi ezt, amelyet az ószövetségi héber kutatásának legnagyobb mesterétől, a göttingeni Eichhorntól tanult. Akitől tehát nemcsak pénzt kapott, és nemcsak arab nyelvtani ismereteket – bár ez is fontos volt –, hanem olyan filológiai módszert, olyan bevezetést a szöveg-hagyomány tudományos vizsgálatába, amelyet akkor is kamatoztatott, amikor egészen más kultúrák egészen eltérő szöveghagyományait vizsgálta. Göttingeni filológiai felkészültséggel.

Nem beszéltünk Herder hatásáról Eichhorn munkásságára, noha ezt a kutatás már egyértelműen tisztázta, és az orális hagyomány kutatásában korszakalkotó volt Herder szerepe. Ám ennél több: az ószövetségi szövegek vizsgálatában is jelentős érdemeket szerzett Herder, és a Pentateuchus-kutatás terén közvetlenül is hatott Eichhorn munkásságára. Itt azonban erre már nincs terünk kitérni. Ennek bővebb kifejtése nélkül is érzékelhetjük Eichhorn helyét a filológiában, különösen azt a szemléletmódot, amelyet az ifjú székely tanítványának is átadott.

A tágabb összefüggések, továbbgondolások számára pedig azt emeljük ki, hogy a göttingeni, s általában a tizennyolcadik századi sémi filológia nem volt kizárólagosan az ekkor születő indoeurópai komparatisztika által inspirált, hanem önálló belső fejlődés eredményeként született összehasonlító filológia. Tehát a modern filológia születésében az indoeuropeisztikát és a sémi nyelvészetet egyenrangú, párhuzamos, önálló tényezőként kell tekintenünk.

Mindezt a kor társadalmi viszonyainak háttérben értékelhetjük, és nem csupán az egyes emberek személyes hősi megszállottságának, tudományszomjának naiv leírásaként. A megszállott egyéniség társadalomban mozog, a tudásszomj az intézményesített és polgárosult kutató-egyetemen keresztül realizálódik – az első kutató-egyetem Európában a göttingeni Georgia-Augusta Egyetem volt.